

Jarosław Wolkonowski

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie
e-mail: wolkonowski@uwb.edu.pl

**STAN RZEMIOSŁA W WOJEWÓDZTWACH
PÓŁNOCNO-WSCHODNICH II RP
W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM**

**CRAFT IN NORTH-EASTERN VOIVODESHIPS
OF POLAND IN THE INTERWAR PERIOD**

DOI: 10.15611/sie.2016.2.01

JEL Classification: N60, Y10

Streszczenie: Celem badawczym artykułu jest dokonanie analizy stanu rzemiosła w województwach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w okresie międzywojennym. Obiektem badań jest powstanie, funkcjonowanie i rozwój rzemiosła w województwach północno-wschodnich – białostockim, nowogródzkim i wileńskim. Istotą stosowanej metody badawczej jest analiza porównawcza wskaźników rzemiosła dla trzech województw i porównanie ich ze wskaźnikami krajowymi. Przeprowadzone badanie pozwala stwierdzić, że pomimo dużego zacofania na początku XX wieku północno-wschodnich terenów II RP w okresie międzywojennym nastąpił rozwój rzemiosła, które było ważną gałęzią gospodarki tego regionu. Liczba warsztatów rzemieślniczych na 1000 mieszkańców oraz struktura rzemiosła według grup zawodowych zbliżyły się do wartości średnich dla kraju, mimo bardzo słabego kredytowania.

Słowa kluczowe: Polska, okres międzywojenny, województwa północno-wschodnie, rzemiosło, struktura.

Summary: The aim of the research of the article is to analyze the state of craft in north-eastern Poland in the interwar period. The object of the research is the creation, operation and development of crafts in the voivodeships: Białystok, Nowogródek and Wilno. The essence of the applied research method is a comparative analysis of indicators of crafts for three provinces and comparing them with national indicators. Comparative analysis shows that despite the high backwardness in the early twentieth century, the north-eastern territories of Poland in the interwar period saw the development of craft, which was an important branch of the economy of this region. The number of workshops on 1000 people and the structure of craft by professional groups were approaching to average-national values, despite a very weak supply of credit.

Keywords: Poland, interwar period, north-east voivodeships, craft, structure.

1. Wstęp

Rzemiosło w okresie międzywojennym, podobnie jak i wcześniej, było ważną częścią gospodarki kraju, która świadczyła usługi i rozwijała produkcję na potrzeby miejscowej ludności [Minkiewicz 1936]. Zarówno usługi, jak i drobnotowarowa produkcja prowadzona była w warsztatach zatrudniających jednego pracownika lub ich większą liczbę. Stosowano w tych warsztatach pracę ręczną, używano zwykłych narzędzi, bez zastosowania mechanizacji i skomplikowanych maszyn oraz podziału pracy. Produkcja warsztatu rzemieślniczego najczęściej obejmowała cały proces wytwarzania – od surowca do produktu końcowego. Kierował takim warsztatem mistrz rzemieślniczy, który odpowiadał za całość usług i produkcji oraz ich jakość. W warsztacie rzemieślniczym mógł być zatrudniony uczeń (terminator, 1 lub 2), który pod kontrolą mistrza przechodził praktykę [Trembecki 1948]. Uczeń w czasie praktyki (nauki) wchodził w skład rodziny mistrza i otrzymywał całe utrzymanie. Czas nauki wynosił 3-4 lata; po ukończeniu praktyki uczeń otrzymywał świadectwo czeladnicze i stawał się czeladnikiem – mógł dalej pracować u mistrza albo poszukać zatrudnienia w innym warsztacie rzemieślniczym.

Czas trwania nauki czeladnika na uzyskanie tytułu mistrza nie był przewidziany przez żadne cechowe statuty. Żeby zostać mistrzem, należało załatwić wiele formalności. Kandydata polecało dwóch mistrzów lub jeden. Następnie kandydat musiał przedłożyć zaświadczenie o odbyciu praktyki i o pracy przez dłuższy czas w charakterze czeladnika. Dopiero wówczas kandydat mógł przystąpić do egzaminu na mistrza. W przypadku złożenia egzaminu czeladnik zostawał mistrzem i otwierał swój warsztat. Czas pracy w warsztatach rzemieślniczych nie był jednolity, zależał od pory roku. Z biegiem lat długość czasu pracy się zmieniała, zaczęto pracować krócej i przed wojną światową pracowano 8 godzin dziennie [Trembecki 1948].

Po pierwszej wojnie światowej gospodarka Polski, a zwłaszcza regionu północno-wschodniego (zaliczam do tego regionu trzy województwa: nowogródzkie, wileńskie i białostockie, mimo że białostockie w II RP należało do grupy województw centralnych), była zacošana i zdewastowana. Władze Rosji carskiej w okresie zaborów prowadziły w tym regionie politykę rabunkową sprowadzającą się do ogołocenia tych terenów z surowców i wywozu ich do Rosji. Dodatkowym utrudnieniem były zniszczenia spowodowane I wojną światową, które bardziej dotknęły ten region niż pozostałe tereny Polski [Memorial... 1931], oraz wynikające z tych dewastacji mocne zubożenie ludności. Dodatkową przeszkodą hamującą odbudowę gospodarki i rzemiosła w tym regionie w okresie międzywojennym były „martwe” granice z Litwą i względnie „na wpół martwe” z Rosją [Memorial... 1931].

Wielki kryzys gospodarczy lat 1929-1933 wywarł negatywny wpływ na stan gospodarki i rzemiosła tego regionu. Miał przewlekły charakter i faktycznie trwał do 1936 roku.

2. Rzemiosło w prawie II RP

Pojęcia „rzemiosło” i „rzemieślnik” zostały prawnie zdefiniowane w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej o prawie przemysłowym II RP z dnia 7 czerwca 1927 roku. W myśl artykułu 142 tego aktu prawnego za rzemiosło uważało się rodzaje przemysłu, o ile nie były one prowadzone sposobem fabrycznym. W dalszej części tego aktu prawnego wymieniano następujące rodzaje działalności rzemieślniczej: blacharstwo, ciesielstwo, cukiernictwo, fotografowanie, fryzjerstwo, garbarstwo, garncarstwo, koszykarstwo, kowalstwo, piekarstwo i inne – ogółem 64 rodzaje rzemiosła [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...]. Rzemieślnikiem, według definicji zamieszczonej w artykule 145 tego aktu prawnego, była osoba mająca uprawnienia do używania tytułu mistrza (majstra) rzemieślniczego danego rodzaju rzemiosła lub „świadectwa nauki danego rzemiosła zakończonej złożeniem z pomyślnym wynikiem egzaminu czeladniczego w połączeniu ze świadectwami, co najmniej trzyletniej pracy w charakterze czeladnika w danym rodzaju rzemiosła” [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...]. Artykuł 158 określał, że zostać mistrzem (majstrem) rzemieślniczym można było po złożeniu egzaminu mistrzowskiego (majsterskiego) przed komisją utworzoną przez izbę rzemieślniczą. Artykuł 147 stwierdzał, że władza przemysłowa pierwszej instancji wyda rzemieślnikowi kartę rzemieślniczą w ciągu 30 dni, jeżeli ten wykazał uzdolnienia zawodowe określone w artykułach 145 i 146 [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...]. Artykuł 168 ustanawiał izby rzemieślnicze w celu stałej reprezentacji zawodowych interesów przemysłu rzemieślniczego [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...; Rozporządzenie z dnia 27 października 1933 r. ...]. Artykuły 148-157 określały proces nauki rzemieślniczej oraz prawa i obowiązki uczniów (terminatorów), w artykułach zaś 160-167 określono prawa i obowiązki czeladników, a także procedurę powołania i działalność cechów rzemieślniczych [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...].

Rozporządzeniem Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 12 grudnia 1927 roku na terenie II RP powołano 18 izb rzemieślniczych, w tej liczbie – białostocką w Białymstoku, nowogrodzką w Nowogrodku i wileńską w Wilnie [Rozporządzenie z dnia 12 grudnia 1927 r. ...]. Obszar działalności izb rzemieślniczych pokrywał się z granicami województw, z wyjątkiem województwa poznańskiego, w którym powołano dwie izby rzemieślnicze – z siedzibami w Poznaniu i Bydgoszczy. Ramy działalności izb rzemieślniczych zostały doprecyzowane w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o izbach rzemieślniczych i ich związku, w artykułach 1-17 i 26-28 tego rozporządzenia [Rozporządzenie z dnia 27 października 1933 r. ...].

Na podstawie wymienionych aktów prawnych pod koniec 1933 roku ukonstytuowały się izby rzemieślnicze, którym również nadano statuty: 1. Izba Rzemieślnicza w Białymstoku „działalność swą rozciąga na obszar województwa białostockiego” [Rozporządzenie z dnia 18 grudnia 1933 r. ...; Jastrzębski 2010]; 2. Izba Rzemieślnicza

nicza w Nowogródku „działalność swą rozciąga na obszar województwa nowogródzkiego” [Rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1933 r. Ministra Rolnictwa...]; 3. Izba Rzemieślnicza w Wilnie „działalność swą rozciąga na obszar województwa wileńskiego” [Rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1933 r. Ministra Przemysłu...]

Izby rzemieślnicze na podstawie wymienionych aktów prawnych miały za zadanie reprezentowanie interesów rzemiosła, wspieranie i rozwój, dbanie o naukę rzemieślniczą oraz sporządzanie corocznych sprawozdań ze stanu rzemiosła w danym województwie [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...; Jastrzębski 2010].

3. Rzemiosło w województwach północno-wschodnich II RP

Pierwsze dane dotyczące stanu rzemiosła w badanym okresie pochodzą z pierwszego Powszechnego Spisu Ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Na potrzeby tego spisu w dziale *Stosunki zawodowe* została wymieniona grupa zawodowa pod oznakowaniem c¹ rzemieślnik. Grupa ta stanowiła wyodrębnioną kategorię robotników, którzy byli „wykwalifikowani nie w rodzaju produkcji stanowiącym zasadniczy cel danego przedsiębiorstwa, lecz w zawodzie pomocniczym”, do którego zaliczono 28 zawodów: blacharz, bednarz, cieśla, dekarz, elektromonter, kotlarz, kotłowy, kowal, lakiernik, malarz, maszynista, mechanik, modelarz, monter, mularz, odlewacz, rymarz, ślusarz, spawacz, stelmach, stolarz, szklarz, szlifiarz, szofer, tokarz drzewny, tokarz metalowy, zdun, żelbetnik [GUS 1927a].

Z danych zawartych w tab. 1-4 wynika, że ogólnokrajowy wskaźnik liczby rzemieślników na 1000 zatrudnionych wynosił 12,6; w woj. białostockim – 2,8; w woj. nowogródzkim – 1,0; natomiast w okręgu administracyjnym wileńskim – zaledwie

Tabela 1. Liczba rzemieślników w Polsce w 1921 roku

Działy gospodarki*	Rzemieślnicy	Zatrudnieni	Liczba rzemieślników na 1000 zatrudnionych w dziale
A. Rolnictwo i leśnictwo wraz z hodowlą, ogrodnictwo i rybactwo	70 766	16 856 687	4,2
B. Górnictwo i przemysł	118 145	3 530 382	33,5
C. Handel i ubezpieczenia	3 407	1 611 582	2,1
D. Komunikacja i transport	93 894	834 725	112,5
E. Służba publiczna, wolne zawody	9 244	753 175	12,3
F. Armia, marynarka i lotnictwo wojskowe	11 376	414 703	27,4
G. Służba domowa i inne usługi	132	340 658	0,4
Ogółem w kraju	306 964	24 341 912	12,6 (100% śr. krajowej**)

*Z powodu braku danych o liczbie rzemieślników pominięto działy H i N; ** śr. krajowej – średniej krajowej.

Źródło: [GUS 1927a, s. 70-71].

Tabela 2. Liczba rzemieślników w województwie białostockim w 1921 roku

Działy gospodarki	Rzemieślnicy	Zatrudnieni	Liczba rzemieślników na 1000 zatrudnionych w dziale
A. Rolnictwo i leśnictwo wraz z hodowlą, ogrodnictwo i rybactwo	468	943 497	0,5
B. Górnictwo i przemysł	818	149 89	5,5
C. Handel i ubezpieczenia	23	65 454	0,4
D. Komunikacja i transport	1 841	35 662	51,6
E. Służba publiczna, wolne zawody	143	33 315	4,3
F. Armia, marynarka i lotnictwo wojskowe	126	4 504	28,0
G. Służba domowa i inne usługi	2	12 314	0,2
Ogółem w województwie białostockim	3 421	1 243 835	2,8 (22,2% śr. krajowej)

Źródło: [GUS 1927c, s. 92-93].

Tabela 3. Liczba rzemieślników w okręgu administracyjnym wileńskim w 1921 roku

Działy gospodarki	Rzemieślnicy	Zatrudnieni	Liczba rzemieślników na 1000 zatrudnionych w danym dziale
A. Rolnictwo i leśnictwo wraz z hodowlą, ogrodnictwo i rybactwo	7	421 742	0,0
B. Górnictwo i przemysł	48	21 027	2,3
C. Handel i ubezpieczenia	0	13 283	0,0
D. Komunikacja i transport	58	4 607	12,6
E. Służba publiczna, wolne zawody	6	5 684	1,1
F. Armia, marynarka i lotnictwo wojskowe	0	335	0,0
G. Służba domowa i inne usługi	0	2 124	0,0
Ogółem w okręgu administracyjnym wileńskim	119	468 802	0,3 (2,4% śr. krajowej)

Źródło: [GUS 1927b, s. 52].

Tabela 4. Liczba rzemieślników w województwie nowogródzkim w 1921 roku

Działy gospodarki	Rzemieślnicy	Zatrudnieni	Liczba rzemieślników na 1000 zatrudnionych w dziale
A. Rolnictwo i leśnictwo wraz z hodowlą, ogrodnictwo i rybactwo	291	688 784	0,4
B. Górnictwo i przemysł	137	45 830	3,0
C. Handel i ubezpieczenia	4	25 248	0,2
D. Komunikacja i transport	232	10 244	22,6
E. Służba publiczna, wolne zawody	68	13 207	5,1
F. Armia, marynarka i lotnictwo wojskowe	31	1 653	18,8
G. Służba domowa i inne usługi	0	4 632	0,0
Ogółem w województwie nowogródzkim	763	789 598	1,0 (7,9% śr. krajowej)

Źródło: [GUS 1927d, s. 66-67].

0,3. Tak niski wskaźnik dla okręgu administracyjnego wileńskiego wynikał stąd, że spisem nie objęto miasta Wilna, a także powiatów Wilno-Troki, Oszmiana i Święciany, tworzących Litwę Środkową, lecz tylko cztery powiaty: Brasław, Duniłowicze, Dzisna i Wilejka, w których 460 tys. osób mieszkało na wsi, w miastach zaś – zaledwie 20 tys. [GUS 1927b]. Siedzibą rzemiosła w zasadzie były miasta – stąd taki niski udział rzemieślników w tym okręgu. W dziale gospodarczym *Komunikacja i transport* we wszystkich jednostkach administracyjnych były najwyższe wskaźniki zatrudnienia rzemieślników – 112,5 na 1000 zatrudnionych w tym dziale w Polsce, 51,6 – na Białostocczyźnie, 22,6 – na Nowogródczyźnie i 12,6 – na Wileńszczyźnie.

W tabeli 5 zostały przedstawione najważniejsze wskaźniki charakteryzujące rzemiosło na początku 1928 roku.

Tabela 5. Wskaźniki rzemiosła w Polsce i w województwach północno-wschodnich 1.01.1928 roku

Województwo	Liczba ludności	Liczba warsztatów	Liczba zatrudnionych	Liczba warsztatów na 1000 mieszkańców	Liczba rzemieślników na 1000 mieszkańców
Białostockie	1 307 800	11 100	27 000	8,5 (71% śr. krajowej)	20,6 (62% śr. krajowej)
Wileńskie	973 400	3 500	8 100	3,6 (30% śr. krajowej)	8,3 (25% śr. krajowej)
Nowogródzkie	824 000	6 000	16 200	7,3 (61% śr. krajowej)	19,7 (60% śr. krajowej)
Polska	26 866 400	319 400	886 200	11,9 (100% śr. krajowej)	33,0 (100% śr. krajowej)

Źródło: [Dziesięciolecie Polski Odrodzonej... 1928, s. 1083].

Tabela 6. Rzemiosło w Polsce i w województwach północno-wschodnich w latach 1930-1931

Województwo	Liczba ludności	Liczba warsztatów w 1930 roku	Liczba warsztatów w 1931 roku	Liczba warsztatów w 1930 roku na 1000 mieszkańców	Liczba warsztatów w 1931 roku na 1000 mieszkańców
Białostockie	1 263 300	17 459	20 300	13,8 (168% śr. kr.)	16,1 (183% śr. kr.)
Wileńskie	1 276 000	15 730	12 203	12,3 (150% śr. kr.)	9,6 (109% śr. kr.)
Nowogródzkie	1 057 200	5 717	5 766	5,4 (66% śr. kr.)	5,5 (63% śr. kr.)
Polska	32 348 100	263 988	284 308	8,2 (100% śr. krajowej)	8,8 (100% śr. krajowej)

Źródło: [Sprawozdanie z działalności Izby Rzemieślniczych... Warszawa 1933, s. 32].

Analiza danych przedstawionych w tab. 5 i 6 wskazuje, że liczba warsztatów rzemieślniczych w 1930 roku w kraju zmalała z ponad 319 tys. w 1928 roku do 264 tys. w 1930 roku, w następnym zaś roku nastąpiło zwiększenie liczby warsztatów do 284 tys. Tymczasem w badanych województwach w okresie 1928-1931 nastąpił wzrost liczby warsztatów rzemieślniczych (trzeba jednak odnotować spadek liczby warsztatów na Wileńszczyźnie w roku 1931 w porównaniu z rokiem poprzednim oraz nieznaczny spadek na Nowogródczyźnie w roku 1930), poza tym liczba warsztatów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w 1930 roku na Białostocczyźnie i Wileńszczyźnie ponad 1,5 razy przekraczała średnią krajową. Gorzej było na Nowogródczyźnie, niemniej liczba warsztatów w tym okresie była w miarę stabilna.

Po ukonstytuowaniu się izb rzemieślniczych instytucje te rozpoczęły starania o uporządkowanie sprawy dotyczącej kart rzemieślniczych, co miało zapewnić zmniejszenie nielegalnej działalności w rzemiośle. Jej rozwiązanie okazało się trudnym zadaniem, gdyż wielu rzemieślników pracowało bez karty rzemieślniczej, tworząc tzw. szarą strefę. Izby rzemieślnicze podejmowały działania mające na celu naprawę tego stanu, jednak niełatwo było uporać się z tym problemem. W tabeli 7 zawarte są najważniejsze wskaźniki dotyczące rzemiosła w badanym regionie w 1936 roku.

Tabela 7. Rzemiosło w Polsce i w województwach północno-wschodnich w 1936 roku

Wyszczegółowienie/jednostka, województwo	Polska	Białostockie	Wileńskie	Nowogródzkie
Ogółem warsztatów rzemieślniczych	404 493	24 667	12 455	brak danych
Warsztaty z kartą rzemieślniczą (% od ogółu)	354 493 (87,6%)	17 802(72,2%)	10 353(83,1%)	8 690
Warsztaty bez karty rzemieślniczej (% od ogółu)	50 000 (12,4%)	6 865(27,8%)	2 102(16,9%)	brak danych
Zlikwidowano warsztatów w 1936 roku	brak danych	2 625	687	444
Wartość produkcji	brak danych	brak danych	65 100 000zł	brak danych.
Przyznano kredyty	26 157 400,89zł	164 561,2 zł	418 609zł	229 900 zł
Średni roczny kredyt na jeden warsztat	73,8 zł	9,2 zł	40,4 zł	26,5 zł
Potrzeby kredytowe	59 452 980,72zł	300 000	2 000 000zł	800 000 zł
Liczba uczniów w szkołach rzemieślniczych	62 423	997	895	505
Nowe umowy terminatorskie w 1936 roku	21 318	288	268	98
Ogółem umów terminatorskich	53 987	645	600	258
Średnia liczba umów terminatorskich na warsztat	0,152	0,036	0,058	0,030

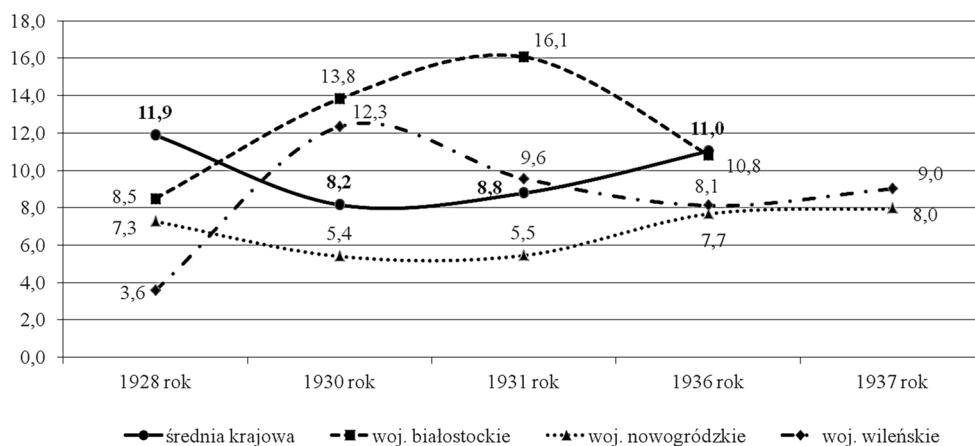
Źródło: obliczenia własne na podstawie [*Stan rzemiosła w Polsce...* 1938, s. 41-44, 60, 110-112, 113, 132, 206-207, 212; *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Białymstoku...* 1936, s. 21-22, 24-25, 28-29, 50; *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1936*, s. 17, 22, 36-37; *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1936*, s. 14-18, 25-26, 31-33, tablica 1, 3].

Z analizy danych ujętych w tab. 7 wynika, że na Białostocczyźnie i Wileńszczyźnie odsetek warsztatów bez kart rzemieślniczych był większy niż średnia krajowa. Rzemiosło nielegalne było bardzo poważną kwestią, co wielokrotnie podkreślały władze izb rzemieślniczych w sprawozdaniach. Był to problem ogólnokrajowy; próbowano go rozwiązać na drodze likwidacji nielegalnych warsztatów, udzielenia dyspensy rzemieślnikom, którzy nie do końca spełniali wymogi, oraz nakładania kar finansowych [*Stan rzemiosła...* 1938]. W sprawozdaniach izb rzemieślniczych wielokrotnie podkreślano brak kredytów dla rzemiosła – region był bardzo słabo zaopa-

Tabela 8. Liczba warsztatów rzemieślniczych z kartą rzemieślniczą w województwach północno-wschodnich w okresie 1928-1937

Rok/województwo	Białostockie	Wileńskie	Nowogródzkie
1928	11 100	3 500	6 000
1930	17 459	15 730	5 717
1931	20 300	12 203	5 766
1932	brak danych	12 931	7 248
1933	brak danych	11 349	7 396
1934	brak danych	8 324	brak danych
1935	brak danych	9 823	8 218
1936	17 802	10 353	8 690
1937	brak danych	11 497	9 018

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Dziesięciolecie Polski Odrodzonej.. 1928, s. 1083; Sprawozdanie z działalności izb rzemieślniczych... 1933, s. 32; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1931, 1932, s. 8-9; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1932, s. 59; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1933, s. 62; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1935, s. 75; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1936, s. 77; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródku za rok 1937, s. 67; Stan rzemiosła....1938, s. 60; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Białymstoku o stanie gospodarczym w roku 1936, 1936, s. 48; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1932, 1933, s. 102; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1933, 1934, s. 66; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1934, 1935, s. 51; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1935, 1936, s. 67; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1936, 1937, s. 58; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1937, 1938, s. 68].

Rys. 1. Liczba warsztatów rzemieślniczych na 1000 mieszkańców według danych z tab. 5-7

Źródło: opracowanie własne.

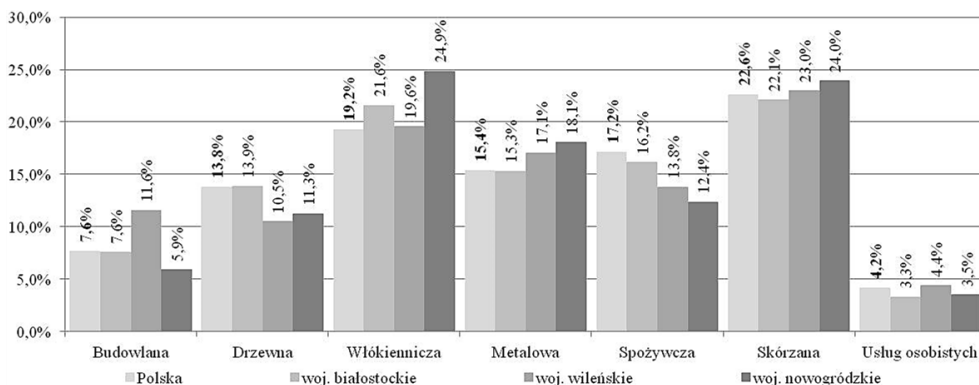
trzone w kredyty (średnia krajowa na jeden warsztat wynosiła 73,8 zł, tymczasem na Białostocczyźnie było to zaledwie 9,2 zł, na Wileńszczyźnie – 40,4 zł, na Nowogródzczyźnie – 26,5 zł). Wskaźniki dotyczące nauki rzemiosła w badanym regionie również były poniżej średniej krajowej w granicach 2,5-5 razy.

W drugiej połowie lat 20. w województwie wileńskim, które utworzono dopiero w 1926 roku, nastąpił duży wzrost liczby warsztatów rzemieślniczych – z 3500 w 1928 roku do 15 730 w roku 1930. Kryzys (tab. 8) mocno uderzył w rzemiosło Wileńszczyzny (prawdopodobnie z powodu krótszego okresu działalności rzemiosła w tym województwie – było ono jeszcze nieokrępe), gdzie liczba warsztatów spadła z 15 730 w 1930 roku do 8324 w roku 1934; miał słabszy wpływ na Białostocczyźnie – od 20 300 w 1931 roku do 17 802 w roku 1936 i praktycznie nie wpłynął na rzemiosło na Nowogródzczyźnie – obserwowano tam stabilny wzrost liczby warsztatów z 5717 w roku 1930 do 9018 w roku 1937. Na rysunku 1 przedstawiono wskaźnik liczby warsztatów na 1000 mieszkańców dla kraju i badanego regionu. Województwa wileńskie i nowogródzkie ustępowały średniej krajowej, ale różnica ta zmniejszała się, zaś wskaźnik Białostocczyzny miał nawet większe wartości od średnich w kraju.

4. Struktura rzemiosła w województwach północno-wschodnich

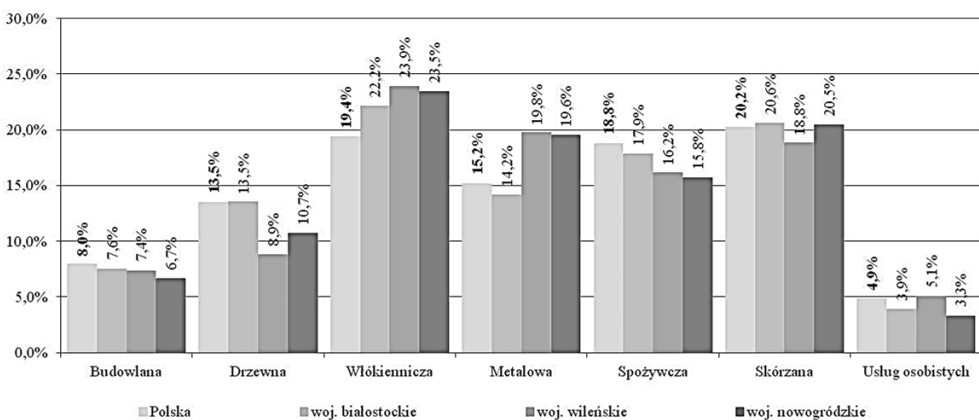
Tereny północno-wschodnie II RP miały swoją specyfikę – po zaborze carskim panowało tu duże zacofanie, gdyż gospodarka tego regionu oparta była na rolnictwie, natomiast przemysł był bardzo słabo rozwinięty. Sytuacja taka miała duży wpływ na rozwój rzemiosła i jego strukturę. Artykuł 142 ustawy o przemyśle wymieniał 64 zawody rzemieślnicze [Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. ...]. Z upływem czasu lista rzemiosł była uzupełniana o kolejne rodzaje i została podzielona na 7 grup zawodowych rzemiosł: 1) budowlana (zawierała kilkanaście rodzajów rzemiosł takich jak kamieniarstwo, murarstwo itp.); 2) drzewna (ciesielstwo, koszykarstwo itp.); 3) włókiennicza (krawiectwo, tapicerstwo itp.); 4) metalowa (blacharstwo, kowalstwo itp.); 5) spożywcza (cukiernictwo, piekarstwo itp.); 6) skórzana (białoskórnicstwo, rękawicznictwo itp.); 7) usług osobistych (fotografowanie, fryzjerstwo itp.) [*Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogródzku za rok 1931*]. Każdy warsztat rzemieślniczy z racji prowadzonej działalności należał do jednej z tych grup zawodowych.

Na rysunkach 2-3 przedstawiono strukturę rzemiosła w kraju i w trzech województwach północno-wschodnich. Z analizy danych wynika, że struktura rzemiosła tych województw nieznacznie odbiegała od struktury krajowej. Różnice struktury wynikały z specyfiki tego regionu – słaby rozwój przemysłu przekładał się na słabsze wyniki grup budowlanej, spożywczej i usług osobistych oraz dał rozwój dla grupy metalowej; grabieżcza polityka carskiej Rosji spowodowała trudności dla grupy drzewnej; dobry poziom hodowli owiec pozwolił na rozwój grupy skórzanej; grupa włókiennicza miała swe oparcie w dużej liczbie warsztatów krawieckich

Rys. 2. Struktura rzemiosła według grup zawodowych w 1931 roku

Źródło: opracowanie własne według [*Sprawozdanie z działalności izb rzemieślniczych... 1933*, s. 32].

Rys. 3. Struktura rzemiosła według grup zawodowych w 1936 roku

Źródło: opracowanie własne według [*Stan rzemiosła w Polsce... 1938*, s. 66-69].

Tabela 9. Odchylenie standardowe w województwach północno-wschodnich od średniej krajowej według struktury grup zawodowych w latach 1931 i 1936

Rok/jednostka	Białostockie	Wileńskie	Nowogródzkie
1931	0,0104	0,0240	0,0324
1936	0,0124	0,0322	0,0284

Źródło: obliczenia własne [*Sprawozdanie z działalności izb rzemieślniczych... 1933*, s. 32; *Stan rzemiosła w Polsce... 1938*, s. 66-69].

w regionie oraz w Białymstoku, jako ośrodka włókiennictwa. Najmniejsze odchylenie przeciętne od struktury krajowej było w województwie białostockim, największe – w województwie nowogródzkim, lecz z tendencją malejącą (tab. 9). Dla Wileńszczyzny przeciętne odchylenie struktury rzemiosła wzrastało, co oznaczało pogłębiające się różnice tego województwa w stosunku do średniej krajowej.

5. Zakończenie

Rzemiosło w województwach północno-wschodnich II RP w okresie międzywojennym było ważną gałęzią gospodarki tego regionu. Podlegało rozwiązaniom prawnym zawartym w akcie Prawo przemysłowe. Ulokowanie tych rozwiązań w tym akcie prawnym świadczy o głębokich więziach rzemiosła z przemysłem. Poziom uprzemysłowienia województw północno-wschodnich był niski [Wołkonowski 2010], co otwierało dla rzemiosła pole do działalności i rozwoju. Mimo złej sytuacji gospodarczej i zubożenia ludności po I wojnie światowej, a także trudności związanych z eksportem na wschód, rzemiosło w tym regionie osiągnęło pewien poziom rozwoju. Dokładna ocena stanu rzemiosła jest niemożliwa z braku danych. Jako przykład warto odnotować fakt, że z 7 sprawozdań Izby Rzemieślniczej w Białymstoku zachowała się tylko jedna pozycja, pozostałych 6 brakuje. Lepiej wygląda sytuacja ze sprawozdaniami izb rzemieślniczych z Nowogródka i Wilna. Kolejnym takim przykładem jest Drugi Powszechny Spis Ludności z 9 grudnia 1931 roku, który nie zawierał grupy „rzemieślnik”, stąd w stosunkach zawodowych brakuje danych dotyczących rzemiosła i liczby rzemieślników – grupa ta została włączona do grupy „robotnicy”. Pomimo niepełnych danych statystycznych została dokonana analiza porównawcza stanu rzemiosła w każdym z województw oraz w zestawieniu z poziomem krajowym. Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że w latach 20. uporządkowano na tym terenie rzemiosło od strony prawno-instytucjonalnej, podjęto kroki w celu jego rozwoju.

Liczba warsztatów rzemieślniczych na 1000 mieszkańców oraz struktura rzemiosła według grup zawodowych zbliżały się do wartości średnich w kraju, mimo bardzo słabego kredytowania regionu. Różnice zarówno struktury rzemiosła województw północno-wschodnich, jak i liczby warsztatów na 1000 mieszkańców w porównaniu ze średnią krajową wynikały ze specyfiki tego regionu.

Literatura

- Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, 1928, Wydawnictwo i Nakład „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”, „Światowida”, „Na Szerokim Świecie”, Kraków-Warszawa.
- Jastrzębski J., 2010, *Organizacja Izby Rzemieślniczej w Białymstoku*, Białostockie Teki Historyczne, tom 8, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

- Memorial w sprawie stanu gospodarczego i najważniejszych potrzeb ziem północno-wschodnich*, 1931, Nakładem Izby Przemysłowo-Handlowej w Wilnie.
- Minkiewicz A., 1936, *Cechy białostockie*, Drukarnia „Echa Białostockiego”, bez miejsca wydania.
- GUS, 1927a, Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, *Mieszkania. Ludność. Statystyki zawodowe, Tablice państwowe*, Warszawa.
- GUS, 1927b, Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, *Mieszkania. Ludność. Statystyki zawodowe, okręg administracyjny wileński*, Warszawa.
- GUS, 1927c, Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, *Mieszkania. Ludność. Statystyki zawodowe, województwo białostockie*, Warszawa.
- GUS, 1927d, Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku, *Mieszkania. Ludność. Statystyki zawodowe, województwo nowogródzkie*, Warszawa.
- Rozporządzenie z dnia 7 czerwca 1927 r. Prezydenta Rzeczypospolitej o prawie przemysłowym, Dz.U. 1927 nr 53, poz. 468.
- Rozporządzenie z dnia 12 grudnia 1927 r. Ministra Przemysłu i Handlu o ustanowieniu izb rzemieślniczych, wyznaczeniu ich siedzib i okręgów, Dz.U. 1927 nr 117, poz. 1003.
- Rozporządzenie z dnia 18 grudnia 1933 r. Ministra Przemysłu i Handlu o nadaniu statutu Izbie Rzemieślniczej w Białymstoku, M.P. 1934 nr 8, poz. 13.
- Rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1933 r. Ministra Przemysłu i Handlu o nadaniu statutu Izbie Rzemieślniczej w Wilnie, M.P. 1934 nr 29, poz. 44.
- Rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1933 r. Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych o nadaniu statutu Izbie Rzemieślniczej w Nowogrodzku, M.P. 1934 nr 18, poz. 25.
- Rozporządzenie z dnia 27 października 1933 r. Prezydenta Rzeczypospolitej o izbach rzemieślniczych i ich związku, Dz.U. 1933 nr 85, poz. 638.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Białymstoku o stanie gospodarczym rzemiosła w roku 1936*, 1937, Nakładem Izby Rzemieślniczej w Białymstoku, Białystok.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku za rok 1931*, 1932, nakładem Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku, Nowogródek.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku za rok 1932*, bez daty wydania, nakładem Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku, Nowogródek.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku za rok 1933*, bez daty wydania, nakładem Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku, Nowogródek.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku za rok 1935*, bez daty wydania, nakładem Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku, Nowogródek.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku za rok 1936*, bez daty wydania, nakładem Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku, Nowogródek.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku za rok 1937*, bez daty wydania, nakładem Izby Rzemieślniczej w Nowogrodzku, Nowogródek.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1932*, 1933, nakładem Izby Rzemieślniczej w Wilnie, Wilno.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1933*, 1934, nakładem Izby Rzemieślniczej w Wilnie, Wilno.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1934*, 1935, nakładem Izby Rzemieślniczej w Wilnie, Wilno.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1935*, 1936, nakładem Izby Rzemieślniczej w Wilnie, Wilno.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1936*, 1937, nakładem Izby Rzemieślniczej w Wilnie, Wilno.
- Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Wilnie za rok 1937*, 1938, nakładem Izby Rzemieślniczej w Wilnie, Wilno.

Sprawozdanie z działalności izb rzemieślniczych Rzeczypospolitej Polskiej 1931/1932, 1933, nakładem Wydawnictwa „Rzemiosło”, Warszawa.

Stan rzemiosła w Polsce opracowany w zarysie przez Związek Izb Rzemieślniczych R.P. na podstawie badań własnych i sprawozdań Izb Rzemieślniczych za okres 1936 roku, 1938, nakładem Związku Izb Rzemieślniczych R.P., Warszawa.

Trembecki J., 1948, *Rzemiosło i cechy w dawnej i współczesnej Polsce*, nakładem Instytutu Rzemieślniczo-Przemysłowego, Kraków.

Wołkonowski J., 2010, *Kierunki rozwoju gospodarki Wileńszczyzny w latach 1919-1939*, Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, T. 9, Wilno, s. 15-31.